

colt. Tervei halála miatt nem valósulhattak meg, de példája ma is megmutatja a magyarság helyét.

Wittmann könyve sikeresen járult hozzá ahhoz, hogy Bethlen Gábor alakját új, helyes megvilágításban lássuk. Mindamellett azonban helyes volna, ha kutatóink tovább gazdagítanák ezt a képet, új, eddig elhanyagolt részletek feltárásával; ezzel tartoznak a történészek dolgozó népünknek.

Rázsó Gyula

BENCZÉDI LÁSZLÓ:

A HEGYALJAI KURUC FELKELES, 1697

(Magyar Történelmi Társulat. Művelt Nép Könyvkiadó, 1953. 128 l.)

Benczédi László könyve régóta érezhető hiányt pótol: feltárja és összefoglalja a hányódó adatokat, és egységes képet ad a hegyaljai felkelésről; a Rákóczi-szabadságharc előképéről.

1686-ban, 145 éves török megszállás után felszabadult Buda vára és a török hódítók a hadműveletek során kiszorultak az országból. Elérkezett volna az a pillanat, az ország területi épségének helyreállítása, -- melyben nemcsak a főúri politikusok, Eszterházy Pál, Széchenyi György reménykedtek, hanem Thököly Imre volt katonái és a Rákóczi szabadságharc legendáshírű Vak Bottyánja, Bottyán János esztergomi kapitány egyaránt, hiszen ők az ország jobb jövőjének reményében harcoltak a török ellen Buda falain. Szomorú volt a kiábrándulás: a szabadulás órája nem jött el. A visszafoglalt területeket ugyanis nem csatolták vissza a központi magyar hivatalok irányítása alá, hanem külön szerveket állítottak fel: a budai, csáktornyai és kassai kamarai adminisztrációkat, melyek a magyar hatóságoktól függetlenül, közvetlenül az udvari kamara irányításától függtek. A kincstár ezen kamarai adminisztrációk révén hajtott keresztül az újonnan elfoglalt területek gazdasági kiaknázásáról készített tervét, s e hivatalok révén tette rá kezét az összes szervezeti forrásokra, figyelmen kívül hagyva a korábbi birtokosok jogigényeit. A várt területi egyesítés helyett tehát részekre szaggatták az országot. Az 1687-ben császári megszállás alá került Erdélyt megfosztották függetlenségétől, s az 1681-ben kibocsátott Diploma Leopoldinum értelmében felállított gubernium a bécsi kormányzervek és a császári főparancsnokok utasításainak végrehajtó szervévé vált. A külön igazgatás alatt álló országrészek határain vámhelyeket és harmincad állomásokat állítottak fel, melyek a magyarországi kereskedelmet jóformán megbénították, hiszen vámentességi engedélyt csak itáliai és német kereskedők kaptak. Ezt a tervszerű kizsákmányolást fokozták a vadul garázdálkodó császári zsoldoscsapatok, melyeknek kegyetlenségéről szóló emlékek, szomorú lapjai történelmünknek.

Csupán gazdát cserélt az ország, s a „másik pogány“, a Habsburg önkényuralom telepedett a magyar nép nyakára. A terményeitől megfosztott, kiszorolt, örökös bizonytalanságban tengődő nép keserű dühvel nézte a rablásból, fosztogatásokból dőzsölő császári zsoldosokat. Benczédi idézi a korabeli feljegyzésekben ránkmaradt panaszokat, melyek híven tükrözik az ország jogfosztott állapotát, s a bécsi udvar gyarmatosító politikájának kíméletlenségét: „az német had, mely igen kietlen nagy pusztaságot tön... az rettenetes porciózás, az téli kvártélyozás annyira megrontott, hogy minden marhánkbul kipusztultunk...“ Még keserítőbb sorok vádolnak Csányi János soproni polgár írásában: „A Rába-közét két hónap alatt annyira kiélték a katonák, hogy a legtöbb falu üresen maradt; a parasztok elfutottak ugyannyira, hogy a katonákat a Rába-közéből Ausztriába kellett küldeni, mivel amott már nem volt mit enniök. Maguk a szegény lakosok kutyáikat, macskáikat is kénytelenek voltak megenni éhségökben.“

A könyv érdeme, hogy mélyrehatóan elemzi a gazdasági és politikai körülményeket. A Habsburg-államháztartás a 17. század második felében súlyos pénzügyi zavarokkal küzdött és egyre nagyobb adósságokba verte magát. Jellemző, hogy 1700-ban, mikor az udvari kamara össze akarta írni az adósságokat, ez nem sikerült neki, csak hozzávetőleg lehetett megállapítani, hogy 14—40 millió között van az utóbbi évtizedek adóssága. Az osztrák államnak tehát életbevágó érdeke volt a tőkefelhalmozás elősegítése, a tőkés fejlődés meggyorsítása. Logikusan ismereti Benczédi a külpolitika és a bécsi gyarmatosító gazdasági politika szükségszerű egybeesését: „A bécsi politika új gyarmatok szerzésére irányuló erőfeszítései nem véletlenül teljesedtek ki éppen a század utolsó évtizedeiben. A Habsburg-birodalom a század folyamán fokról-fokra kiszorult az európai politika vezető hatalmi állásából. Nyugat-Európában a gazdaságilag fejlettebb Anglia, Franciaország és Hollandia ragadták magukhoz a vezetést. A szárazföldön Franciaország, a tengeren pedig Anglia szerezte meg az elsőbbséget és e hatalmak egyre nagyobb akadályokat gördítettek a Habsburg-állam tengerentúli gyarmatosítása, általában nyugati irányú terjeszkedése elé. Ezek az államok ügyesebb ragadozóknak bizonyultak, mint a fejlődésben elmaradt, a világkereskedelmi útvonalaktól távoleső Habsburg-császárság.“

A nyugati gyarmatok utáni tülekedésben a Habsburgok lemaradtak és ezt valahogyan ellensúlyozni kellett. A megoldás kínálkozott; a bécsi udvar figyelme egyre inkább kelet felé fordult...“

Ezt a gazdasági hadjáratot politikai kísérte, melynek éle azonban a birtokos osztályon belül inkább csak korábbi függetlenségi harcokban részt vett családok ellen irányult. A magyar nagybirtokos osztály nemzetáruló tagjait ugyanakkor nagy adományokkal és magas kitüntetésekkel édesgették magukhoz. E főurakban, az Eszterházyakban, a Zichyekben, a Pálffyakban, a Habsburg abszolutizmus készséges támogatókra talált, ezeknek a birtokoscsaládoknak érdeke már összefonódott a bécsi udvar érdekeivel.

Nem így a jobbágyságé, melynek elkeseredése minduntalan kitört, mutatván ezt a báti, kitvici zendülések, melyekben a „nem túrjük tovább“ elszántsága izzott. A felkeléseket leverték, s látszólag az elnyomás csendje borult az országra, azonban, mint Benczédi írja: „... a hallgatás vihar előtti csend volt. A keleti országrészekben már gyülekeztek azok a jobbágyerők, melyek 1697-ben minden előzőnél nagyobb arányú népfelkeléshez és végül 1703-ban a kuruc szabadságharc megindításához vezettek.“

Világosan megmutatja a könyv, milyen előzmények s milyen elkeseredés sűrűsödött össze 1697 nyarán, mikor a nagy fegyveres jobbágyfelkelés kirobbant a Hegyalján. A felkelés vezetői Tokaji Ferenc, Szalontai György és Kabai Márton voltak. A felkelést a vezetők titokban készítették elő, csak Károlyi Sándor báró értesült valamennyire a felkelés előkészületeiről s azt sietett is a császáriak tudomására hozni.

Tokaji Ferenc Rákóczi jobbágya volt, aki Thököly seregében gyalogos hadnagyként szolgált, majd a Thököly-mozgalom lehanyatlása után vándorkereskedő lett. Élete során sok emberrel ismerkedett meg, s ismervén a nép nyomorát és elégedetlenségét, fogamzott meg benne a felkelés gondolata. Szalontai György szintén Rákóczi jobbágya, a pataki uradalomhoz tartozó Végardó község bírása volt. Kabai Márton református prédikátorban a protestantizmus népi, antifeudális gondolata élt: gyűlölte a Habsburg-uralom eszközét; a katolikus egyházat és a jezsuitákat. Titkos összejöveteleken hűségre eskették az elégedetlen jobbágyokat. Tervük Thököly harcát kívánta folytatni, s meg akarták nyerni a nemességet is. Munkájuk nem járt eredménytelenül, mert a bécsi elnyomás gyűlölete sok kismestert is vitt táborukba. A felkelés szervezői, álsruhában, kereskedőknek álcázva, kamarai tisztviselőktől szerzett iratokkal felszerelve végezték szervező munkájukat Hegyalján és a környező megyékben. Ötletes módon, pálinkás- és boroshordók között szállították a fegyvereket.

A felkelés az 1697 június végén tartott ujhelyi vásáron tört ki. Amikor a zsoldosok fosztogatni kezdtek, a parasztok ruhái alól fegyverek kerültek elő, s harcolni kezdtek a katonák ellen. A felkelésnek hamar híre futott; a nemesek és a papok közül sokan a pataki várba menekültek. A várat azonban Szalontai György elfoglalta, s ugyanakkor Tokaji Ferenc 500 főnyi seregével bevette Tokaj várát.

A két vár elfoglalása után a felkelők körlevélben szólították fel a nemességet csatlakozásra. Rákóczit is felkeresték, ő azonban akkor még nem merte vállalni a nemzeti felkelés vezetését. A mozgalom kiszélesedett, kiterjedt Szatmár vidékére is. A középpont Sárospatak volt, ahol a pataki diákok is felesküdték Thököly zászlájára.

A császáriak komoly előkészületeket tettek a felkelés elfojtására, s így a felkelők Ónod várának megtámadása során Bócs közelében vereséget szenvedtek. Bár a császári csapatok jelentős erőkkel vonultak fel a felkelők kezén levő várak ellen, győzelmüket nagyrésztben a jezsuiták

áruló tevékenységének köszönhatték, akik hamis ígéretekkel bujtogattak a fegyverletételre.

A várak elvesztése után a felkelők az erdőkbe vonultak vissza. A szétforgácsolt kurucokkal szemben végkép győzedelmeskedett a nagybirtokosok támogatta császári hadsereg. A felkelés elbukott. Tokaji Ferencet és Kabai Mártont bebörtönözték, ott is haltak meg, a császár fogságában.

Benczédi, könyvét nem zárja le a vereséggel, hanem — helyesen — megmutatja az összekötő kapcsot az 1697-es hegyaljai felkelés és a Rákóczi szabadságharc között. Igen helyesen mutat rá a lezajlott események történelmi jelentőségére. „A hegyaljai felkelés, és az utána következő kuruc megmozdulások, a néptömegek aktív történelmi szerepe, teremteték meg az előfeltételét annak, hogy II. Rákóczi Ferenc 1703-ban megértse a kész formában örökségbe kapott viszonyokat és megértse, hogyan lehet azokat megváltoztatni... A szabadságharc élére álló fejedelm — egyedül osztályának tagjai közül — megértette, hogy a hegyaljai felkelők ugyanazért a célért ontották véréket, mint amelyért ő is harcol.“

Korunknak szólva vonja le múltunk történetének tanulságaként: „1697 emléke arra tanít, hogy még forróbban szeressük hazánkat, még éberegben és elszántabban örködjünk függetlenségünk és szabadságunk felett.“

A felkelés politikai, gazdasági, eseménytörténeti leírása és értékelése igen jól sikerült. Hiányosabb azonban a katonai események, csaták, hadműveletek értékelése. Különösen a kuruc hadviselés értékelését hiányoljuk. Jóllehet Benczédi megállapítása szerint is: „A felkelés sikerének vagy sikertelenségének döntő kérdése a kitérés első percétől kezdve egészen a bukásig a katonai kérdés volt.“ A katonai események tárgyalása mégis elnagyolt. A könyv utal arra, hogy: „Az újonnan felállított kuruc hadsereg belső életét a volt (thökölyánus) kuruc hadsereg haditörvényei és szokásai szabályozták.“ Megelégszik e mondattal, holott a könyv népszerűsítő jellegénél fogva — ki kellett volna térnie a Thököly-féle kuruc hadsereg hadszervezetének ismertetésére is. Ennek a visszatekintésnek a hiánya különösen azért érződik, mert: „A sereg tisztjei és altisztjei a volt kuruc hadsereg katonái közül kerültek ki.“ Ilymódon a kuruc hadsereg hadszervezete ismertetésének hiányában a továbbiakban is csak homályos képet nyerünk a felkelés katonai történetéről; a katonai vezetés, tervezés és a végrehajtás közötti kapcsolatokról.

Hasonlóképpen hiányos a felkelés katonai megszervezésének története, mert jóformán csak a toborzás különféle módjait tárgyalja. A sereg fegyverzetéről megállapítja, hogy: „A korabeli haditechnika színvonalát megközelítő fegyverzet csak a felkelés katonai magvának és a volt tokaji magyar őrségnek jutott.“ Nem ártott volna, ha röviden ismerteti a korabeli haditechnikát, s azt a fegyverzetet, mely a „felkelés katonai magvának“ jutott.

A sereg harci szellemérei szép példákat láthatunk a könyvben. Különösen azok a jobbágyok tűntek ki vítétségükkel, kik hazájukkal együtt ott-honukat is védelmezték. „Számukra nem volt mindegy, hogy az ellenség ellen házuk küszöbén, többszáz kilométerrel odébb, vagy esetleg a határon túl Thököly katonájaként harcolnak.“ Harci-szellemüket nem az ellenség ágyúi törték le, hanem az árulás. Sok nemes csak kényszerből csatlakozott a kurucokhoz, s az első adandó pillanatban megszöktek, vagy elárulták a felkelés ügyét. Csökkentette a felkelők katonai erejét az a tény is, hogy a rendelkezésre álló rövid idő alatt nem lehetett katonai szolgálathoz megszokott tömegekből, erős, ütöképes, fegyelmeztet hadsereget kovácsolni. Mégis a felkelők részéről elkövetett hibák ellenére, joggal állapította meg Benczédi, hogy a hegyaljai felkelés küzdelmekben és hőstettekben gazdag korszak volt.

A könyv, bár vannak benne törések, hiszen szükségszerűen birkózik benne a tudományos igény és a népszerűsítő jelleg, egészében véve jól sikerült. Használható, jó munka, mely jelentősen megkönnyíti történelmünk tanítását és tanulását. Külön kell megemlékeznünk a könyv stílusáról, szép, erőteljes magyar nyelvéről, melyben kár, hogy néhány anakronisztikusnak ható szépséghiba bennfelejtődött. Dicséret illeti Benczédit a fejezetcímek szerencsés kiválasztásáért is, melyek rögtön az olvasó elé idézik a kurucok hangulatát. Elénkidézi annak a felkelésnek a szellemét, melyet bár levert a túlerőben lévő ellenség, de amelyről méltán mondhatjuk: „Annyira a tűz meg nem oltatott, hogy pislogása ne légyen.“ Mert ezt a tüzet nem lehetett elfojtani.

Kovalecsik József

VARGA JÁNOS:

**NÉPFELKELO ÉS GERILLAHARCOK JELLASICS ELLEN
1848 ŐSZÉN**

Budapest 1953. 339. o.

Az 1848—49-es magyar szabadságharc több tisztázandó kérdése közül a partizánmozgalmak, a népháborúk kérdésének feldolgozása is egyik fontos feladat volt. Régi történetírásunk — alkalmazkodva a népellenes politikai rendszerek igényeihez — lekicsinyelte, vagy teljesen figyelmen kívül hagyta népünk hősi erőfeszítéseit a 48/49-es szabadságharcban. Horthy-Magyarország képviselői még fokozottabban igyekeztek elködösíteni 1848 népének hősi küzdelmeit, igazi értelmét. Tették ezt azért, mert a növekvő munkásmozgalom és az agrárszocializmus terjedése növelték az uralkodóosztály félelmét a néptömegektől. Nem merték az agyonhajszolt proletárok és éhezö zsellérek elé tárni az elnyomókkal vívott harcuk népi akcióit, gerillatevékenységét. Nem volt érdekük, hogy a nép széles rétegei a bennük lévő erő tudatára ébredjenek és megkíséreljék erejüket felhasználni nyomorgatóikkal szemben.